

Порівняльні дослідження японської міфології в контексті переказів про Сахохіме та Сахохіко

Mori Masako

Mori Masako. The Comparative Research of the Japanese Mythology in the Context of Narrations about Sahohime and Sahohiko

The article is about the history of the comparative research of the Japanese mythology. The similarity of Indo-European and Japanese myths is not casual, but is the result of communications and mutual influence of different people. The similarity of "The Volsunga Saga", which in opinion of author came to Japan and became firmly established here in the form of narration about Sahohime and Sahohiko, is examined.

森 雅子 日本神話の比較研究 —サホヒメ・サホヒコの伝承に関する一考察—

サホヒメ・サホヒコ神話をめぐる日本神話の比較研究。インドヨーロッパ語族の諸神話にある類似の神話を分析し、日本の神話への伝達・影響の可能性について考察する。

Порівняльні дослідження японської міфології розпочалися наприкінці епохи Мейдзі та на початку епохи Тайсо з появою праць Такагі Тосіо. З початком епохи Сьова Мацумото Нобухіро, під впливом французької соціології, та Містна Сьоеї, який оперував багатим літературним та фольклорним матеріалом, здійснили спробу порівняння певних «іноземних» та японських міфів з метою виявлення в них споріднених елементів. Приблизно від 1960 р. Ообаясі Тарьо та Йосіда Ацухіко розпочали порівняльні дослідження індоевропейських та японських міфів, які тривають і дотепер. Ці дослідження засвідчили, що майже всі японські міфи, які увійшли до збірок «Кодзікі» та «Ніхон сьокі», укладених у VIII ст., є запозиченнями. Інакше кажучи, Японія – це «сніговий ком» світових міфів. Справді, якщо уважно прочитати головні міфи першого сувою «Кодзікі» та перших двох сувоїв «Ніхон сьокі», то можна помітити, що до них увійшли міфи стількох країн, що навіть постає питання, чи існують японські оригінальні міфи, створені самими японцями?

Раніше вчені розглядали чотири шляхи, якими запозичення потрапляли до Японії: через Камчатку, Індонезію, Японське море, Океанію. Однак згадані вже Ообаясі Тарьо та Йосіда Ацухіко запропонували ще один, п'ятий шлях, яким міфи були принесені численними кочовими племенами з далекого Євразійського материка. Тоді об'єктом порівняння стали міфи індоевропейських народів, зокрема давніх греків.

Французький лінгвіст та міфолог Дюмезіль звернув увагу на те, що велика індоевропейська група мов, яка охоплює територію від Сходу Індії до Європи, має багато спільного в міфології, зокрема у світі богів. Він продемонстрував «трифункційну систему», за якою боги поділяються на групи за своїми трьома соціальними

функціями: до першої групи належать боги, що відповідають за ритуали та правління, до другої – за військові справи або вояків, до третьої – за родючість та за робітників. Дослідник показав також, що ця система була прийнята в міфах та легендах, і навіть у соціальній системі індоевропейських народів (греків, римлян, кельтів, германців, іранців, скіфів, осетинів тощо). Ообаясі та Йосіда застосували теорію Дюмезіля до японської міфології. Так, наприклад, серед богів, що відіграють важливу роль у японській міфології, богиня Аматерасу¹ виконувала першу групу функцій, Сусаноо² – другу, Оокунінусі³ – третю. Вчені зазначили, що індоевропейські та японські міфи мають багато подібного, і ця подібність не випадкова, а є результатом комунікації та взаємовпливів. На їхню думку, «дивовижна подібність грецьких та японських міфів полягає в тому, що вони були принесені із Заходу на Схід кочовими племенами Середньої Азії». Їхню первісну форму зберегли «міфи, що беруть початок у фольклорі іранських кочових племен (скіфів та інших) і були принесені алтайськими кочовими племенами до Японії через Корейський півострів» [1].

Наведемо найхарактерніші та найцікавіші спільні риси, які Ообаясі та Йосіда виявили, порівнюючи індоевропейські міфи з японськими:

(1) Грецький Орфей спускається у світ мертвих, щоб повернути свою улюблену дружину Евридіку. Однак він порушує табу – заборону дивитися на жінку доти, доки вони не повернуться у цей світ – і не може завершити своєї справи. Цей міф простежується і в японській міфології: – бог Ідзанагі⁴ хоче повернути дружину Ідзанамі, для чого йде у потойбічний світ – Йомі-но-куні⁵. Він також поглянув на дружину, порушивши

заборону, і повернувся у цей світ сам. Дослідники звернули увагу на оригінальність сюжету: «Для того, щоб повернути померлу дружину, чоловіку, який спустився в потойбічний світ, заборонено на неї дивитися. Однак, незважаючи на заборону, він, не втримавшись, дивиться і, як результат, залишає померлу дружину в царстві мертвих і змушений повертатися в земний світ сам» [2].

(2) Грецька богиня родючості Деметра, розлючена тим, що її улюблену доньку Персефону викрав її брат Аїд (бог підземного царства), приймає траур і йде до міста Елевсина. Зникнення богині родючості призвело до голоду та спустошення землі. Однак завдяки Зевсу, стурбованому такою ситуацією, Персефона змогла проводити з матір'ю на землі дві третини року, а решту проводила із чоловіком у підземному царстві. І тоді на землю повернулися родючість та плодovitість. Цей міф повністю збігається у базовій структурі оповіді з японським міфом про велику богиню Аматерасу, яка змагалася зі своїм молодшим братом Сусаноо: «Ображена ганебною поведінкою бога, богиня ховається, через що світ убожіє. Однак боги в різний спосіб відроджують світ до попереднього стану» [3]. Оскільки Сусаноо осквернив Вакахіруме – небесних ткаць богині Аматерасу, образивши цим її, вона сховалася в Аме-но-Іва-Я – («Небесному скелястому гроті»), через що весь світ було спустошено.

(3) Грецький історик Геродот згадує про три священні коштовності скіфського царя, що колись впали з небес (золоті чаша, військова сокирка та знаряддя для прикріплення плуга до ярма). Вони оберігалися всіма правителями більше, ніж будь-які інші речі, їх поважали і їм поклонялися як божествам. У той-таки час у японських міфах зафіксовано, що коли небесний бог Нінігі-но-Мікото зійшов на землю, Аматерасу дала йому три божественні предмети – дзеркало Ята, меч Кусанагі та коштовний камінь Ясакані. В обох випадках «далекі предки правителя спустили з небес три священні скарби, яким на землі поклонялися як божествам». До того ж спільним для цих скарбів є те, що в індоєвропейських народів кожен із них символізував одну з трьох відповідних функцій – священнодійство, військової справи та виробництво продуктів харчування [4].

(4) В осетинів, що мешкають в середній частині Північного Кавказу, є епос «Нарти», де розповідається про шлюб Асхартага та Дзерасси. Незрівнянний багатир Асхартаг, який вправно володів луком та стрілами, разом зі своїм братом-близнюком стеріг яблуню у фруктовому саду. Одного вечора він пустився услід за трьома голубками, що прилетіли вкрасти яблука, які мали живильні властивості. Він спустився на дно моря, де в палаці морського володаря знайшов смертельно поранену його ж стрілою Дзерассу. Асхартаг зцілив її рани, і вони одружилися. Певний час вони жили щасливо, як уві сні, однак Асхартаг згадав брата і повернувся на землю. Однак через непорозуміння Асхартаг убиває брата і здійснює самогубство. Тоді Дзерасса йде туди, де живуть нарти, і сама народжує двох близнят. Розповідь про зустріч та розлучення земного молодого

чоловіка й доньки морського володаря існує і в японській міфології, де молодший брат Хоорі (Хоходемі) вирушає у підводне царство за наказом старшого брата Ходері. Там він одружується із Тойотама-хіме, однак все ж повертається на землю, де перемагає свого брата. Тойотама-хіме виходить з моря на землю, де сама, у маленькій хижці, народжує дитину. Врешті-решт, поклавши кінець подружжю, вона повертається в море [5].

(5) Згідно з кельтським епосом «Книга завоювань Ірландії» (Lebor Gabála Éirenn), божественне плем'я Данан, яке прийшло в Ірландію із трьома видами божественних скарбів, змушене було двічі воювати з корінним населенням. У першій битві при Маг Туйред їхній правитель Нуаду втратив праву руку і не міг більше бути королем. У другій битві при Маг Туйред правління на себе перебрав Луг (всемогутній бог). Він співав пісні і підтримував моральний дух союзників, окрім того, влучним ударом каменя із пращі переміг одноокого велетня Балора, який своїм обеззброював поглядом ворога. Опис повного захоплення влади в Ірландії божественним плем'ям Данан перегукується з розповіддю про першого імператора з двору Ямато Дзімму Тоосей у японській міфології. Він також змушений був двічі воювати з могутніми військами корінного племені Нагасунехіко, його старший брат Іссе загинув від тяжкого поранення в руку. Дзімму, що почав правити замість брата, під час другої битви з Нагасунехіко співає пісню Кумеута, чим підтримує моральний дух союзників. До того ж за допомогою чарівного сяйва коршуна він заслпив ворогів і привів свої війська до перемоги. Таким чином герої Нуаду та Іссе, Луг і Дзімму виконують надзвичайно подібні функції. Більше того, узгоджуються навіть такі дрібні епізоди, як поранення руки, магичні пісні та осліплення ворога.

Крім того, Ообаясі та Йосіда наводять численні приклади аналогій та збігів у індійських міфах та епосі, міфах Північної Європи, римських міфах та історичних переказах, іранських міфах тощо та в японській міфології. Спробуємо продемонструвати можливість проникнення індоєвропейської міфології в японську та довести, що, хоч уже й стихли фанфари та аплодисменти на адресу теорії Дюмезіля (а також Ообаясі та Йосіди), вона багато в чому залишається актуальною [7].

Насамперед звернімося до міфів Північної Європи, які, порівняно з грецькими та індійськими, мали менший вплив на японську міфологію. Зокрема, розглянемо «Сагу про Волсунгів», яку відносять до «легендарних», та її героїв.

У мужнього правителя Волсунга серед одинадцяти його дітей були близнюки брат і сестра Сігмунд та Сігню. З часом правитель Гаутської землі Сіггейр запропонував руку й серце красуні Сігню. Пишне весілля справляли в палаці Волсунга. На це свято з'явився невідомий одноокий старий (Одін, головний бог давньоскандинавській міфології, і увігнав у стовбур дерева меча, якого ніхто не міг витягти. Це вдалося лише Сігмунду. Побачивши це, наречений Сіггейр пропонує йому обміняти меч на золо-

то. Почувши відмову, Сіггейр розлючується і повертається додому. Через три місяці він запрошує до себе всю родину Волсунгів і реалізує свій план убити їх. Сігню страждає, бачачи, як після батька убивають одного за одним її братів та сестер і, зрештою, рятує Сігмунда, який єдиний залишився живим. Потім, задля помсти за родину, вона змінює свій зовнішній вигляд і народжує від свого брата Сігмунда безстрашного сина Сінфьотлі. Коли Сінфьотлі підріс, він вирушає до батька, із яким живе вдвох у лісі і чекає влучного моменту для нападу на Сіггейра. Врешті вони пробіраються в замок Сіггейра і підпалюють його. Однак коли вони кричать Сігню, щоб та «поверталася з ними на батьківщину Волсунгів», вона зізнається, що скоїла інцест, народивши Сінфьотлі від рідного брата, і, кинувшись у палаючий замок, розділяє долю Сіггейра. Після цього Сігмунд повертається на батьківщину, де стає впливовим правителем. Але жінка, з якою він одружується, ненавидить Сінфьотлі і отрує його на весільному бенкеті. Страждаючи через смерть рідного сина, Сігмунд розлучається з нею і згодом одружується вдруге із Хьордіс. У них народжується син, якому Сігмунд пророкує, що той «буде найвеличнішим із нашого роду», після чого гине в битві [8].

Проаналізуємо середній сувій «Кодзікі» та шостий сувій «Ніхон сьокі», де розповідається про спокійні роки правління імператора Суйніна.

Сахохіме була коханою дружиною імператора Суйніна. Однак її старший брат Сахохіко, що мав на думці повстати проти імператора, запитав її: «Кого ти більше любиш – мене, твого старшого брата, чи імператора, твого чоловіка?». Оскільки Сахохіме відповіла, що більше любить свого брата, Сахохіко дав їй ножа і наказав убити імператора. Одного разу, коли імператор спав у неї на колінах, вона намагалася його вбити, однак не змогла і залилася сльозами. Прокинувшись, імператор здивувався й сказав: «Я бачив дивний сон. Зі сторони Сахо насувався сильний дощ і раптом полився на мене. До того ж, якась мала строката змія обвилася навколо моєї шиї. Що ж віщує такий сон?» Сахохіме, вирішивши, що не може більше приховувати правду, сказала імператору: «Уві сні ти бачив зраду мого брата, мала строката змія – ніж, що його брат дав мені, а сильний дощ, що полився, – то мої сльози». Після цього вона повернулася до свого брата, який повстав, вони побудували міцний дім із рисових стебел і зачинилися там. Коли імператорське військо оточило будинок і запалило його, вона народила хлопчика. Імператор закликав Сахохіме, яка вийшла з будинку, щоб віддати йому дитину, повернутися, однак вона не погодилася і згоріла разом із братом. Дитину назвали Хомутіваке і ростили з любов'ю. Однак навіть коли він виріс, він не говорив ані слова, та імператор його надзвичайно любив. Одного разу Хомутіваке пішов на поклоніння до храму Ідзумо, де позбавився свого недоліку, а по дорозі додому провів ніч із жінкою на ім'я Хінагахіме. Проте, побачивши її справжню подобу (змії), він, злякавшись, втік, і трон успадкував зведений брат Осіроваке (імператор Кейкоо).

До сьогодні цю оповідь, героями якої є одинадцятий імператор Суйнін, його дружина Сахохіме, її старший

брат Сахохіко та принц Хомутіваке, багато вчених розглядали за окремими мотивами, такими, як «жриця синтоїстського храму, що тлумачить сни», «пологи у вогні», «дитина, що мовчить», «священний шлюб із богом води або з духом річки» та «чарівний шлюб». Пропонувалися різні трактування [9], однак, на нашу думку, цей історичний запис багатьох дивних подій, що виявляють його яскравий міфологічний характер, надзвичайно подібний до першої частини «Саги про Волсунгів».

Візьмемо, наприклад, героїв «Саги про Волсунгів» брата та сестру Сігмунда й Сігню, Сіггейра, який взяв Сігню за дружину, і Сінфьотлі, що народжується від інцесту брата із сестрою. Сігню любить свого рідного брата більше, ніж чоловіка, заради нього вона не боїться навіть зради й аморальних вчинків. Зрештою, вона бере на себе тягар свого злочину і зникає у вогні. У той же час Сігмунд після повернення на батьківщину одружується й має двох синів. Однак він дуже любить Сінфьотлі – сина своєї молодшої сестри і свого власного, і коли його отруюють, він обхоплює тіло сина і йде з ним блукати лісом. Згодом Сігмунд розлучається з дружиною і вдруге одружується з Хьордіс, через що втягується у війну з родом Хундінгів і помирає в руках своєї молодшої дружини. Важливо те, що трон успадковує не Сінфьотлі, а Сігурд, народжений Хьордіс після смерті чоловіка. Іншими словами, сміливий до безумства, жорстокий і дикий Сінфьотлі не підходить на роль спадкоємця славного роду Волсунгів, що вгадується з поведінки Одіна.

В японській оповіді, героями якої є брат і сестра Сахохіко та Сахохіме, чоловік Сахохіме імператор Суйнін і Хомутіваке, якого народила Сахохіме, так само сестра більше любила свого рідного брата, ніж чоловіка. І справді, у цих двох оповідях, героїнями яких є надзвичайно подібні Сігню та Сахохіме, підкреслюється, що героїні надають перевагу родинним стосункам з рідним братом, ніж з офіційним чоловіком. Сахохіме одного разу виконає наказ свого брата, проте, розгадуючи сон імператора, розкриває братову зраду. Однак після цього вона знову стає на його бік, залишає імператора і тікає в дім, у якому переховувався брат. І Сігню, і Сахохіме не люблять Сіггейра та імператора, хоч і називають їх чоловіками. Незважаючи на деякі відмінності в оповіді, обидві жінки так само кидаються у вогонь. У результаті в Сігмунда, як пам'ять про улюблену молодшу сестру, залишив жорстокий і дикий сміливець Сінфьотлі, а в імператора Суйніна, як пам'ять про померлу дружину – син Хомутіваке, який не вмів говорити. І вони, як батьки, до нестями люблять цих дітей. Незважаючи на це, жорстокого і дикого Сінфьотлі отруюють, а мовчазний Хомутіваке, хоч і позбавляється своєї вади, зі страху втікає, побачивши справжню подобу Хінагахіме (можливо, богині води або духа річки). Обидва вони не можуть стати спадкоємцями своїх батьків.

Вище ми розглянули співзвучні риси героїв першої частини «Саги про Волсунгів» і тих частин «Кодзікі» і «Ніхон сьокі», які змальовують роки правління імпера-

тора Суйніна, що дозволило виявити певні збіги, які не можна назвати випадковими. Слід зазначити, що герої «Саги про Волсунгів» з'являються і в більш ранньому північно європейському збірнику міфів – «Едда», де відображено психологію найдавніших германських племен. Можна припустити, що «Сага про Волсунгів» у своїй первісній формі була перенесена до Японії, запозичена в «Кодзікі» та «Ніхон сьокі» і трансформувалася в оповідь про Сахохіме та Сахохіко. Насправді подібні імена Сахохіко та Сахохіме нагадують оповіді про інцест між Ідзанагі й Ідзанами та Каруно-міко й Каруно-охоірацуме. Це можна сказати й про Сігмунда та

Сігню [10]. Крім того, тристоронні стосунки старшого брата, молодшої сестри та її чоловіка руйнуються, коли сестра надає перевагу братові, а не чоловіку. Діти, що народжуються в результаті цієї трагедії, в жодному разі не можуть стати спадкоємцями батьків. Можна впевнено сказати, що, не уникнувши змін та прикрашення деталей, «Сага про Волсунгів» прийшла до Японії й утвердилася у формі оповіді про Сахохіме та Сахохіко. Слід визнати, що багато подібного спостерігається не лише в міфах, а й в історичних оповідях, які містять чимало міфологічних елементів.

1 Аматерасу (Велика священна богиня, що править на небі) – богиня Сонця в японській міфології, голова синтоїстському пантеоні. Вважається, що саме від неї походять японські імператори. (Тут і далі прим. перекладача.)

2 Сусаноо (Доблесний і швидкий бог-муж) – бог рівнини моря в японській міфології, брат богині Аматерасу.

3 Оокунінусі (Бог-господар великої країни) – земне божество в японській міфології. За однією з версій – син Сусаноо, за іншою – його нащадок у шостому поколінні.

4 Ідзанагі та Ідзанами – перші боги, що мають антропоморфну подобу у японській міфології, та останні боги, які народилися парою. За дорученням попередніх богів остаточно формують

землю та створюють країну. Саме вони народжують богів Аматерасу, Цукуйомі та Сусаноо.

5 В японській міфології потойбічний світ знаходився у Йомі-но-куні (дослівно – Країна Жовтих джерел), куди прямували всі померлі.

[1] Ніхон сінва но хікаку кенкю (Порівняльні дослідження японської міфології) / ред. Ообаясі Тарьо). – Університет Хоосей, 1974. – С. 378–380.

[2] *Йосіда Ацухіко*. Гірісія сінва то ніхон сінва (Грецький міф та японський міф). – Місудзу, 1974. – С. 8–25.

[3] Там само. – С. 26–52.

[4] Там само. – С. 131–152.

[5] Там само. – С. 153–182.

[6] *Йосіда Ацухіко*. Ямато Такеру то Оокунінусі (Ямато Такеру та Оокунінусі). – Місудзу, 1979. – С. 25–37.

[7] *Дюмезіль Ж., Ерібон Д.* (пер. Мацумури Кадзуо). Дюмедзіру то нот айва: ген'го, сінва, дзьодзісі (Діалог із

Дюмезілем: мова, міф, епос). – Хейбонса, 1993. – С. 234.

[8] *Танігуті Юкіо*. Едда то сага (Едда та саги). – Сінтьоса, 1976.

[9] Кодзікі (коментарі Нісімії Кадзутамі). – Сінтьоса, 1979.

[10] *Йосіда Ацухіко*. Сінва то кінін соокан (Міф та інцест). – Сейдося, 1982.

Переклад з японської Марії Івахненко